

ECSEDI BÁTHORI ISTVÁN ÉS MANIERISTA MŰVÉSZI
PRÓZÁNK

A dolgozatot a Tudományos Diákkörök X. Országos Konferenciáján a Biráló Bizottság dicséretben részesítette

Balázs Mihály
V.évf. magyar-orsz
szakos hallgató

XVI-XVII. századi művészi prózánk sok tekintetben tisztázatlan kérdéseivel a közelmúltban több érdekes írás foglalkozott. Ismeretes történelmi-társadalmi okok miatt, olvasóközönség hiányában a XVI. századi magyar művészi próza nem tudott európai színvonalra emelkedni. De ez nem jelenti azt, hogy régebbi prózánk minden érték nélkül való, s hogy kiemelkedő alkotásaiban nem közelítette meg az európai színvonalat.

Miben került közel a korszak magyar művészi prózája az európai szinthez, s mi az, amiben elmaradt, s a szakirodalomban fölvetett még sok érdekes kérdés közül két problémával foglalkozom dolgozatomban.

A magyar művészi próza több évszázados korai fejlődési szakaszában a manierizmus időszakát - amelynek más összefüggéseit alaposan feltárták - elhanyagolja a szakirodalom. A manierizmus korának fordításos és eredeti művészi prózáját elsősorban Bán Imre és Kovács Sándor Iván elemezték dolgozataikban, de a manierista művészi próza fejlődéstörténeti helyét még nem határozta meg az irodalomtörténet. Dolgozatomban igyekszem e hiányosságot egy helyen pótolni, másrészt ezzel szoros összefüggésben a szubjektív hangvételelű művészi próza sajátosságait próbálom elemezni.

Mielőtt erre rátérnék, számba kell vennem a szakirodalom néhány megállapítását.

E korszak művészi prózájának fejlődésével érdekesen és ujszerűen foglalkozik Nemeskürty István könyve: "A magyar széppróza születése". A tanulmány XVI. századi prózatermésünkből csak azokkal a művekkel foglalkozik, amelyek megfelelnek az általa teremtett "széppróza" fogalom követelményeinek. Ennek megfelelően a XVI. századi prózai művek közül

azokat vette figyelembe, amelyek eleget tesznek az alábbi kritériumoknak: a gyönyörködtetés tudatos szándéka; színes, fordulatos, hangulatos, érzékletes, szemléletes leírás; az ábrázolt események motiválásának, valamint az egyes szereplők jellemábrázolásának igénye; a beszélgetés, a dialógusok használata és kedvelése. Nemeskürty szelekciója felveti azt a problémát, hogy helyes-e a széppróza fogalmának elhatárolása.

Bán Imre a tanulmányról írott kritikájában hangot ad annak a véleményének, hogy helytelen a "széppróza" terminus bevezetése. Szerinte nem szépprózát, hanem művészi prózát kell keresnünk, olyat, amelyet művészi igénnyel irtak. Idézem: "mai esztétikai igényeinkkel nem végezhetünk pontos vizsgálatokat elmúlt korok alkotásain." Azt is hangsúlyozza, hogy eltorzul a kép, ha a XVI. századi művészi prózát csak a mai esztétika szemszögéből vizsgáljuk.

Ebben igazat adhatunk neki, de Nemeskürtyt védi az a nagyon is tiszteletre méltó szándék, amelyet műve bevezetőjében megfogalmazott: "Most már nagyon itt az idő, hogy kikeressgéljük az igazi írókat a porlepte polcokról és a magyar nép olvasott, kedvelt, idézett és becsült jelesei közé sorolhassuk azokat, akik igazán írók és nemcsak szobatudósok, döcögős nyelvű füzefapoéták vagy hitszónokok." Feltehetjük a kérdést: van-e létjogosultsága annak, hogy a régebbi korok műalkotásait mai szemmel vizsgálva próbáljuk kiemelni azokat a műveket, amelyek megérdemlik a mai olvasó figyelmét is. Szerintem mindenképpen helyes az ilyen vizsgálódás, mert azt a célt szolgálják, hogy régebbi irodalmunk szélesebb rétegek számára is olvasható legyen. Az ilyen szempontú munkáknak azonban le kell mondaniuk arról, hogy átfogó képet nyujtsanak az adott korszak irodalmáról.

Az azonban mindenképpen vitatható, hogy helyesen határozta-e meg Nemeskürty a széppróza jellemzőit a fentiekben. Nem biztos, hogy ezeknek a követelményeknek megfelelő művek

képviselnek művészi értéket csupán. Hiszen ha mechanikusan alkalmaznánk ezeket a kritériumokat, az Ördögi kísértetek nehezen lenne szépprózának nevezhető.

Nemeskürty művéről többen irtak és megfelelően értékelték erényeit és hiányosságait. Keserü Bálint utalt arra, hogy felületesek történelmi-ideológiai eszme-futtatásai, de a dolgozat előnyének tartja, hogy szenvedélyesen kereste az irodalmi és lélektani egyezéseket a legkülönbözőbb írók között, függetlenül felekezeti hovatartozásuktól.

Bán Imre kritikájában többek között az is megfogalmazódik, hogy a tanulmányban számbavett szerzők könnyebb leválasztása érdekében Nemeskürty tulságosan sötét képet fest a reformátori prózában meglévő humanista vonásokról. Ezzel összefüggésben van az, amit már Keserü Bálint is kifogásol, vagyis a reformáció egyoldaluan negatív értékelése. Bán Imre szavaival élve, Nemeskürtynél "a reformáció tulzottan felelős a széppróza fejletlenségéért".

A mű, bár tulnyomóan esztétikai szempontból elemez, mégis megpróbál valamiféle fejlődési tendenciát is felvázolni, ennek során azonban legalábbis egy-két ponton hamis vágányra csuszik. Helytelen az előzményekről szót sem ejtve éppen Pesti Gábortól elindítani a fejlődés útját. Másrészt nem szerencsés dolog az egész "születési folyamat" csúcspontjának, záróakkordjának tartani és ilyennek mutatni be egy arra érdemtelen művet. Végül hiányzik a fejlődés néhány láncszeme is.

Nemeskürty helyesen rajzolja meg XVI. századi prózánk képét. Két fő vonulatot különböztet meg. Az egyik a Heltai-féle szórakoztató széppróza, amelynek fejlődése a század végén megrekedt, s a XVIII. században sem folytatódott. A fejlődés egy másik ágon ment tovább, a Bornemisz Péter által elkezdett lelkiismeretvizsgáló önfeltárulkozásban. Bornemisz Péter munkásságának legnagyobb újdonsága kétségtelenül az írói szubjektum megjelenése és gyötrő lelki vivódásainak

ábrázolása. Az is igaz, hogy XVII-XVIII. századi barokk prózánk ezen az uton járva érte el legszebb eredményeit /Bethlen Miklós, Bethlen Kata/. Azonban kérdéses, hogy a Bornemiszától Bethlen Miklósig tartó szakasznak legnagyobb jelentőségü, kulcsfontosságú műve Veresmarty Mihály "Megtérése historiája".

Nemeskürty így ír róla: "Veresmarty összegyűjtötte a vivódásával kapcsolatos levelezését, irományait, naplójegyzeteit, és ezek alapján megírta megtérése történetét, a Bornemisz által az előző században elkezdett Confessio-irodalomnak Bethlen Miklósig legnagyobb eredményét, az első teljes és végig önálló fogalmazású eredeti magyar szép-prózai művet, egyben barokk irodalmunk első tipikus hajtását."

Hogy a Nemeskürty-koncepcióhoz fűzött kritikai észrevételek érthetőek és világosak legyenek, szükségesnek látszik, hogy röviden ismertessük Veresmarty Mihály életútját is. Veresmarty művét Ipolyi Arnold adta ki 1875-ben, és ő közölte a szerző életrajzát is.

Veresmarty 1572-ben született Baranyában. Családja, rokonai ekkor már buzgó hívei a református egyháznak. Művéből kiderül, hogy ő is szenvedélyes híve volt vallásának. "A pápistánál dögletesb embert nem ismertem" - mondja, majd így folytatja: "ifjúkoromban azért hazámból oly helyekre kelvén, ahol valami kevés pápisták is voltak, annyi ellenek való gyűlölettség viselt, hogy csak egy öreg asszony is a szentegyház előtt imádságát békével miattam el nem végezheté."

Tolnai iskoláztatását Debrecen követi, ahol már annyira elmélyült vallásos buzgalma, hogy nem hajlandó részt venni a török ellenes hadjáratban, mert úgy érzi, hogy a pápisták elleni harcra hivatott. "Akár vihessem, akár nem, de bizony minden igyekezettel azon leszek, hogy miattam közülük sokan meghaljanak. Azután én is az Ur Istennek vigán adom lel-

kemet." Aztán Nagykőrösre kerül prédikátornak, majd a tatárok pusztítása elől a Nyitra megyei Úrménybe menekül. Ez a Sztárain nevelkedett prédikátor erős érzelmekkel kötődött vallásához. Vallásos rajongásában eljutott az aszkézis és a vértanúság iránti vágyakozásig. Az igazi vallásos élet eszményének keresése olykor a katolikusok elleni gyűlöletben nyilvánult meg, máskor pedig a kétkedő ember lép elénk, aki nosztalgiát érez az őskeresztények iránt. Katolikus gyűlölete miatt Forgách Ferenc elfogatta és börtönbe záratta. Itt ismerkedett meg Bellarmino, a híres jezsuita könyveivel, amelyek elmélyítik kétkedését, s később hosszas vivódás után áttér a katolikus hitre.

Veresmarty életéből valóban születhetett volna egy jelentős önelemző munka, de ez mégsem készült el. Nemeskürty Veresmarty művét elemezve nem tett megfelelően különbséget az író élete és annak művészi ábrázolása között, vagyis összemosta a reális valóságot az irodalmi mű valóságával. Veresmarty műve mélyen elmarad a Bornemisza Péter-i lélekábrázolás mögött. Ismétlem, nem azért, mert Veresmarty nem rendelkezett egy ilyen mű megírásához szükséges életanyaggal, hanem azért, mert nem sikerült ezt az életanyagot művészi módon megformálnia. Ennek okai a két író tehetsége, világlátása közötti különbségben vannak.

Semmiképpen sem elegendő magyarázat, bár említésre méltó, hogy Bornemisza műveit megpróbáltatásaival szinte egyidőben írta, ezért is érezzük soraiban az átélt élmény izzását. Veresmarty viszont már 1610-ben áttért a katolikus hitre, s igaz, hogy még ebben az évben elkezdett dolgozni munkáján, azonban csak 1632-34-ben fejezte be. Talán ez is közre játszhatott valamelyest abban, hogy nem sikerült hiven visszaadnia megrázkódtatásait. Bizonyosnak tűnik azonban, hogy az írói megformálás ettől függetlenül marad el a nagy elődök és utódok mögött.

Néhány részlet szépségét és az önfeltárukozás időnként

őszinte jellegét nem lehet eltagadni. Művészién írja le, hogy milyen hatást gyakoroltak rá a Forgách Ferenctől kapott könyvek: "Háborgó gondolataim sokszor könyvezésre, olykor zokogásra, végre felszóval való sirásra is a fölül kétszer-háromszor is felugrattak. Ha mikor elvégeztem is imádságomat, az nagy izetlenül, soványan esett." Aztán így folytatja: "Vádoltam is itt magamat, hol volt eszed? hova tettetted volt okosságodat? Értelmedet? Itéletedet? ... Csak vártad mit halhass, melyet örömmel vélj és higj..."

De Veresmarty művében, mint ahogy azt Bán Imre írja a kézikönyv második kötetében, ..." mindenütt a dogmatikai bizonyágkeresés és nem az önelemzés augustinusi formája áll előtérben."

Az önelemző, a lelki vívódásokat fejtegető részletek elvesznek a teológiai fejtegetések tengerében. Nem tagadhatjuk el tőle, hogy volt érzéke a valóságos élmények megjelenítéséhez. A valósághoz hűen ábrázolja környezetét, jól ragadja meg a vitatkozó paptársak jellemét, s ért a dialógusok alkalmazásához is. A Megtérése históriája értékeit elismerve sem hallgatható azonban el, hogy Nemeskürty túlértékeli a művet, és olyan helyet jelöl ki számára szépprózánk fejlődésében, amely semmiképpen sem illeti meg.

Ha tagadjuk, hogy Veresmarty Mihály továbbfejlesztette prózánknak Bornemiszánál elkezdődő önelemző ágát, akkor fölmerülhet, nincs-e igaza Bori Imrének, aki általában rosszabb véleménnyel van régi prózánkról, mint Nemeskürty, s különösen kevésre tartja azt, amit a vallomásos próza produkált nálunk. Egy kis kitérésképpen lássuk az ő véleményét.

Bori a korabeli költészettel hasonlítja össze a prózát, s arra a megállapításra jut, hogy a próza állandó kapcsolata az élő beszéddel megbénítja ezt a műfajt, földhöz köti, a szubjektív hang megjelenését akadályozza. Szerinte még Bornemisz Péter is arra kényszerült, hogy a lelki folyamatokat objektiváció segítségével adja vissza és ezáltal Confessioja nem tud igazán mély lenni.

Bori Imrétől eltérően pozitív értelemben szeretném feltenni, s részben megválaszolni a kérdést: milyen műveken illusztrálható a magyar próza a század végén? A fejlődés Bornemisztól Bethlen Miklósig terjedő szakaszában milyen műveket kell megemlitenünk? Mi lesz a Bornemiszai Confessioval a század végén?

A századvég politikai, társadalmi, gazdasági válsága különösen alkalmas volt arra, hogy az emberek bezárkózzanak és a lelkükkel törődjenek. Az 1590-es évektől kezdve megszorodik az elmélkedő munkák száma. Ezekről Nemeskürty műve nem vesz tudomást. Pedig nemcsak a protestáns felekezetekben jelentkezik ez a tendencia, hanem a katolikus írók körében is. A nagyszombati katolikus körhöz tartozó Pécsi Lukács kiad egy Szent-Ágoston fordítást, "Szent Ágoston doctornak elmélkedő, magánbeszélő és naponként való imádságai" címen. Fordítását többek között azzal indokolja, hogy "mindennapi nyomoruságunk miatt igen szükséges a könyörgés." Sok helyütt nincs meg a mindennapi kenyér, rettenetes hadak pusztítanak, senki nincs békében, senki nincs biztonságban. Pécsi nem a felekezeti viták eldöntésére használja fel Ágostont, hanem sebeket vigasztaló gyógyirnak szánja művét.

De megemlithetjük Hajnal Mátyás elmélkedő könyvét is, amelyről Holl Béla irt szép tanulmányt. Holl Béla kifejti munkájában, hogy Hajnal Mátyás művét a dogmáktól félő, elsősorban a lélek és az Isten kontaktusára figyelmet fordító korszak alkotásának tartja.

A századforduló vallásos elmélkedései közül Balassi Céliájának fia, Wesselényi István "Az eljegyzett személyeknek paradicsomkertje" című munkájában Krisztus szenvedésein elmélkedik. Ezekre a művekre többé-kevésbé jellemzőek a manierizmus stilusjegyei. Ezekben azonban feloldódik a vallásos krízis, hiszen funkciójuk éppen az, hogy átsegítsék az olvasót a kor válsághangulatán. A magyar későreneszánsz vallásos krízisének legjellemzőbb visszatükröződései Ecsedi Báthori István fohászai.

Ecsedi Báthori István a XVI-XVII. század fordulójának érdekes, kiemelkedő alakja. Az ország egyik leggazdagabb főura, aki a Tiszántulon valóságos kiskirályként uralkodott. Életének adatait még nem tisztázta eléggé az irodalomtörténet. Politikai magatartására a Habsburgokkal szembeni óvatosság és bizalmatlanság jellemző. Alakjáról Szepesi Laczkó Máté, a kor krónikása néhány anekdotát is elmesél: "1604. Rudolphus császár országgyűlésre hívja a magyarokat. Báthori István után sokat praktikálnak, hogy Ecsed várából kihitegetnék, mivel őtöle igen tartanak vala, de ő is eszén jár és azt mondja vala: elmennék a gyűlésbe, ha Ecsed vára eljönne velem. "Szepesi Laczkó arról is beszámol, hogy Belgiojoso, miután meglátogatta Báthori Istvánt ecsedi várában, így nyilatkozott: "Nem nagyságos ur ez ember, hanem nagyherceg."

Bocskai István sokat fáradozott azon, hogy rábirja a felkelésben való részvételre a tiszántuli nagyurat. Hogy milyen jelentős volt csatlakozása, ezt az is bizonyítja, hogy Szepesi Laczkó Máté szerint "az ő hasznos tanácsából orvosoltaték meg a felséges Bocskai István fejedelmünk által a haza és az eklézsia sorsa."

Ecsedi Báthori a százaforduló egyik legnagyobb formátumu egyénisége volt, aki jelentős mint politikus, mint irodalomszervező, s mint író is. Ecsed az 1590-es évektől jelentős irodalmi központtá vált. Báthori támogatta a sárospataki és debreceni református kollégiumot is. Sok ifju az ő támogatásából tanulhatott külföldön. Jelentős szerepe van a vizsolyi nyomda létrejöttében, ahol Károli Gáspár bibliája mellett egy sor jelentős művet nyomtattak ki, s mint ezt Hervay Ferenc legutóbb kimutatta, ebben a nyomdában nyomtatta Mantskovichs Bálint Rimay hires Balassi-epicediumát is. A versíró főurak és nemesek nagyrésze rokoni vagy baráti körébe tartozott. Levelezést folytatott Balassi Bálinttal, szoros kapcsolatot tartott Rimay Jánossal. Környezetének irodalmi izlését jól reprezentálja az is, hogy minden valószínűség szerint az ő feleségének küldte Telegdi Kata hires, manierista stílusban

pompázó levelét. Az ő környezetéből kerültek ki a magyar későreneszánsz legnagyobb alakjai: Rimay János, Debreczeni János, Czeglédi János, akik később különböző, egymástól elágazó utakon munkálkodnak. S például az innen induló Hodászi Lukács a református ortodoxia képviselője lesz, akivel kemény csatát kell majd megvívnia Ujfalvi Imrének. Ugyanakkor bizonyos puritán színezetű demokratikus tendenciák kulcsfigurájának is tartják Báthorit.

Alakja tehát még korántsem tisztázott. Ezt a célt segítené elő műveinek kritikai kiadása. Nagy Barna közel állt ahhoz, hogy elvégezze ezt a szép és hasznos feladatot, amikor a halál meghiusította tervét. Mint ahogy ezt a kritikai kiadásról szóló terveiben vázolta, Ecsedi Báthori István műveinek kritikai kiadása lehetővé tenné, hogy tisztázzuk helyét a történelemben és az irodalomtörténetben egyaránt. Egyelőre tehát teljes és korszerű kiadás hiányában kell megpróbálnunk képet alkotni irodalomtörténeti szerepéről.

Ebből a szempontból legjelentősebbek zsoltáros fohászokodásai - ahogyan Nagy Barna elnevezte ezt a sajátos műfajt. Először Toldy Ferenc ismertette az oláhfenesi Jósika kastélyból előkerült kézirat töredéket és közölt belőle részleteket. Az eredeti kéziratnak csak kétötöde maradt ránk, nem ismerjük a fohászokodások sorrendjét sem. Mégis e töredékekből bontakozik ki az igazi Ecsedi Báthori István képe.

A műfaj meghatározása szempontjából különösen érdekes, amit a szerző ír műve keletkezéséről és szándékáról. A fohászok hatalmas lendülete, töretlen áradása azt sugallná, hogy a mély büntudat és a kínzó önvád állapotában készen áradnak, és nyersességük, nagy erejük megismételhetetlen spontaneitás eredménye. De az eddig még kiadatlan kézirat befejező része rávilágít arra, hogy tudatosan megkomponált alkotásról van szó. A szerző újra meg újra átdolgozta művét, s az 1603-1605-ből ránkmaradt utolsó változatot sem tartotta teljesnek, befejezettnek. Ugy is értelemezhet-

nénk a művet, mint sajátos "önéletrást", amelyben nem az események részletező leírása dominál, hanem a tragikus életfordulatokra való utalás mellett az ilyen események által kiváltott érzéseket fogalmazza meg. Sajnos, nem tudjuk összehasonlítani a fohászokadások korábbi és későbbi változatait, pedig így lenne a mű igazán izgalmas lirai életrajz. Ha rekonstruálni próbáljuk a korábbi változatokat, akkor arra a következtetésre jutunk, hogy azok vagy inkonkrétak voltak, vagy optimistábbak. A korábbi változatokban szerepelhettek ugyan tragikus képek, de ezeket nem hitelesítette a személyes átélés. Tehát vagy a tragikus hangu sztereotípiák személyes érzelmekkel való telítődése, vagy az optimistább hang elkomorulása útján alakult ki a késői mű őszinte és hiteles világa. A szerző, hogy az Istennel való dialógusának aktualitását megőrizze, életének újabb és újabb eseményeit vonja be fohászokadásaiba, s ezáltal azokat lirai önéletrajzzá teszi. A fohászokban az a feszültség fejeződik ki, amelyet a politikai válsághangulat, gyermektelensége, betegsége, megdermedt családi élete teremt benne. Nem elvont jellegű vallásos elmélkedések, hanem átszővi őket a kor valósága. Reagál a századforduló legfontosabb eseményeire, hirt kapunk Bocskai és a hajduk felkeléséről, kedves városának, Szepsinek feldúlásáról. Fohászaiban a bibliára támaszkodik. Nemcsak a bibliai idézetek szó szerinti átvételében nyilvánul ez meg, hanem inkább abban, hogy a szerző azonos hullámhosszon helyezkedik el a zsoltáriróval. Őt is mélységes büntudat kinozza, de a meghallgatás bizonyossága, az Isteni bocsánatban való hit újra meg újra bizodalmat önt belé, ismételten erőt gyűjt, hogy bűnös voltát elismerve bocsánatért könyörögjön. Képei a bibliából származnak, de egyéni módon továbbfejleszti őket. A biblia így nem tehetségének gátjává, hanem éppen kibontakozása segítőjévé válik. Művében sajátos összhangra találunk a bibliai elemek és a manierista stílus elemei, pedig sokak szerint és sok esetben a jellegzetesen manierista szerző meg-

fosztja az eredeti bibliai anyagot archaikus komorságától. A végletekig hajtott büntudat és önvád egyéniségében a sztoikus magány érzésével párosul. Bűnös voltát megrázó erejű képekkel tárja elénk:

"fertelmes bűnökkel megraktam testemet, éktelen élettel gyönyörködtem magam, s ezt mondtam: örölj én lelkem, örvendezz szivem és vigadozz ó én életem." - "Én nyomoruságos bűnös vagyok, megrothadandó por, élek úgy, mint büntől megsenyvedett dög, asszonyállat havi korságos ingéhez hasonló..." - "Mint az bika az port, azonképpen én is az bünt hányom az én fejemre és bűnomet kiásom az Krisztus koporsójából és viszont magamra hányom, és amint az vizet, az bünt beiszom; olyan vagyok, mint az szép ékes festett koporsó, ki belől bűdös."

Ecsedi Báthori a kor stílusától sodortatva szívesen alkalmazza a láttató, szemléltető képeket. Ezekben kifejeződik korélménye: a nyomasztó ellentmondások közepette nincs mire támaszkodnia, semmiben nincs bizonyossága, a látszat és valóság élesedő ellentéte mind nagyobb teherként nehezedik rá, s ő az egyre mélyebb és elkeseredettebb önvádolásba menekül. Művében a motívumok ismétlődnek, eltűnnek, majd gazdagabban és erőteljesebben visszatérnek, mint például a fentebb idézett bikakép:

"Undok vagyok, Uram, felséged előtt, az föld sir alattam, az nap, hold és csillagok és az ég homályosak az én bűneim miatt. Az Krisztus koporsójába magával eltemetett bűneimet fejemre kaparom: bünt bűnre hajitok, azból halmot rakok, kiket mint az bika, fejemre hányok és alatta úgy bömbölök."

A keresettség, a rafináltság, a merész és kihívó keresése megjelenik ugyan a fohászokban, de Báthori sohasem a formaművész játékosságával és könnyedségével alkalmazza ezeket az eszközöket. Nála a legrafináltabbnak tűnő képnek is hitelt ad lebilincselő nyíltsága és őszintesége. Az alábbi idézetben is érezhető a szenvedély ereje és sodrása:

"zugnak énbennem az bünök, mint az folyóvizek, és fortyognak, mint az örvényeknek tekergő megszorulási, felhányódnak, mint az köveken sebességgel folyó vizek." Mélységes büntudatától sujtva úgy érzi, elvész a világban, s szinte összezsugorodni, eltűnni igyekszik az Isten előtt, forgácsocskává, férgecskévé, bogaracskává kicsinyíti magát. A kicsinyítő képzős alakok alkalmazása közkedvelt volt a manieristák körében, de többségük a bennük lévő formai lehetőségeket aknáztta ki. Ecsedi Báthori még ezt a könnyedségre és játékosságra predesztinált stiluseszközt is gyengeségének, tehetetlenségének kifejezésére használja fel. A különböző mondatrészek halmozása az egyszerűbb eszközök közé tartozik Báthori stilusában. Szívesen és gyakran ismétli a főneveket: "...uralkodtál, mikor sem ég, sem föld, sem vizek, sem szelek, sem semmi mozgó, élő és életető elementumok nem valának."

A legmegrázóbb képeket a kétségbeesés szakítja ki háborgó lelkéből, de olykor az isteni kegyelem, a megnyugvás utáni vágy is megkapó és érzékletes formában fogalmazódik meg:

"Uram az te keserves pohár italoddal lágyítsd meg az én keserő, sanyaró pohár italomat."

Fohászainak a motivumok állandó ismétlődése, az érzelmek újra és újra nekilendülő áradása sajátos ritmust kölcsönöz. Az ismétlődés és a motivumok következetes egymásra építése sok esetben a vershez közelíti prózáját, mint például az alábbi részletben is:

"Adj a meghült fának ágat, és az ágnak zöldellő levelet, az leveleknek virágot, az virágnak természetes gyümölcsöt."

A ritmikus próza egy helyen versbe fordul, folytatva a fohászok hangulatát. A verses betétet így fejezi be:

"Irtam ez verseket keseredett szívvél,
Istenhez kiáltván buzgó könnyörgéssel,
rakva lévén lelkem az jó reménységgel,
Éjjel nappal viván lelki ellenséggel."

A tiszántuli nagyur fohászaiban a kor válsághangulata fejeződik ki, az a mély krízis, amelyet az uralkodó osztály tagjai a XVII. század első évtizedében átélnek, s amelyet Ecsedi Báthori így fejezett ki egy kétségbeesett kiáltásban: "Ur Isten, kicsoda vagyok én?"

Ez a magát mérlegelő vizsgálódás majd Bethlen Miklós, Bethlen Kata és II. Rákóczi Ferenc írásaiban jelenik meg hasonló erővel. Szembetűnő, hogy mindannyian a legmagasabb főuri körökhöz tartoznak. Ugy látszik, az önelemző-önéletíró irodalom fejlődését vizsgálva bizonyos osztályszempontokat is szem előtt kell tartanunk. A társadalmi hierarchiában elfoglalt hely ugyanis a szubjektum számára meghatározta a körülményektől való determináltságának fokát, s tetteinek össztársadalmi hatékonyságát is. Azokban, akik a hierarchia magasabb fokán helyezkedtek el, erőteljesebben kialakulhatott az önmagukkal való rendelkezés és az önmaguk előtti felelősség tudata. Misztótfalusi Kis Miklós lázadozott és a "maga mentségét" igazának meggyőző voltában kereste. De Bethlen Miklós és II. Rákóczi Ferenc önmagával és osztályával volt kénytelen szembenézni, mert "mentséget" máshol nem találhatott. Az ecsedi várurnak is így kellett mérlegelnie magát, ő is csak önmagától és istenétől várhatott segítséget.

Az Ecsedi Báthori István és Bethlen Miklós formátumu egyéniségeket osztályhelyzetük valósággal kényszerítette az önvádoló önelemzésre. Ezt a szempontot régebbi prózánk önfeltárulkozó, vallomásos ágának fejlődését kutatva rem szabad szem elől tévesztenünk.

Ecsedi Báthori István munkássága nagyon sok, itt még csak nem is érintett kérdést vet fel. Ilyen például vallási-politikai állásfoglalása szempontjából kálvinizmusa, s ettől nem független az, hogy mint írónak milyen világirodalmi előzményei vannak. Szent Ágostonra gondolok, aki Kálvin munkásságára a középkori írók közül a legnagyobb hatással volt.

Ezekkel a kérdésekkel azonban nem foglalkozhattam dolgozatomban. A legfontosabb feladatomban az volt, hogy kiegészítsem Nemeskürty koncepcióját, mivel művészi prózánk jelentékeny szakaszát elhanyagolva a XVI. század végéről átugrik a következő század harmincas éveiben keletkezett Veresmarty-műre. Ez az eljárás általában vitatható, hiszen olyan műveket hagy figyelmen kívül, mint a Bán Imre, Kovács Sándor Iván és Tarnóc Márton által kiadott eredeti és fordításos munkák. A lehetséges kiegészítések közül különösen fontosnak látszott kiemelni Ecsedi Báthori István fohászait.

Felhasznált irodalom

- 1/ Klaniczay Tibor: A magyar későreneszánsz problémái.
/Reneszánsz és barokk. Bp. 1961./
- 2/ Bán Imre: Fejedelmeknek serkentő órája. /Adalék a XVII. századi magyar stílus történetéhez/ ItK 1958.
360-373.
- 3/ Bán Imre: A magyar manierista irodalom. ItK 1970.
451-465.
- 4/ Kovács Sándor Iván: Szepsi Csombor Márton prózastílusához. A UnivSzeg Sectio Litt 1958.
51-60.
- 5/ Nemeskürty István: A magyar széppróza születése. Bp. 1963.
- 6/ Bán Imre: Nemeskürty István: A magyar széppróza születése.
Alföld, 1965.
- 7/ Keserü Bálint: Nemeskürty István: A magyar széppróza születése. Kritika, 1965.
- 8/ Bori Imre: A magyar próza szabadságharca. Hid, 1962.
- 9/ Holl Béla: Hajnal Mátyás elmélkedő könyvének versei.
ItK 1970. 519-526.

- 10/ Ipolyi Arnold: Veresmarty Mihály XVII. századi magyar író élete és munkája. 1875.
- 11/ Toldy Ferenc: Adalékok a régibb magyar irodalom történetéhez. ÉrtNySzéptudK. 1869.
- 12/ Két vitéz nemesur levelezése a XVI. század végéről. Közzétette Eckhardt Sándor Bp. 1944.
- 13/ RMKT. XVII. szd. I. kötet Bp. 1961.
- 14/ Keserü Bálint: Adalékok Rimay és a Báthoriak kapcsolatához. Acta Univ. Szeged. Sectio Litt. 1957-1958.
- 15/ Hervay Ferenc: Megoldás Rimay János Balassi-gyászversének kiadástörténetéhez. ItK 1970. 498-499.

István Báthori von Ecsed und die ungarische manieristische
Kunstprosa

/Resümee/

István Báthori von Ecsed /1555-1605/ war einer letzten Vertreter der berühmten Familie, der in Ungarn und Siebenbürgen zahlreiche Fürsten und andere führende Vertreter des Hochadels angehörten. Lange Zeit wurde vor allem seine Tätigkeit als Politiker gewürdigt.

In diesem Vortrag stehen nicht die politischen Taten Báthoris im Mittelpunkt, auch nicht sein Wirken für die protestantische Kultur Ostungarns, sondern seine Tätigkeit als Schriftsteller. Von den bisher unveröffentlichten Werken sind am wichtigsten das Traktat über die heilige Dreifaltigkeit und eine umfangreiche Gebetsammlung. Die letztere bildet eine individuelle, freie Paraphrase auf die biblischen Psalmen und zugleich mit ihrem düsteren Ton und dem lebendigen Stil eine mit zahlreichen aktuellen historischen Hinweisen

versehene Selbstbiographie. Nach der inhaltlichen und formalen Analyse dieser Confessiones, die in der Entwicklung der Kunstprosa in ungarischer Sprache überhaupt einen wichtigen Platz einnehmen, schlägt der Verfasser vor, der bekenntnisartigen manieristischen Kunstprosa in ungarischer Sprache mehr Aufmerksamkeit zu widmen.